

СИМВОЛЬНЕ ОЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ХРОНОТОПІ ІСТОРІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Карпов В.В.

Вступ

Держава — це велика родина, яка живе за історично набутими традиціями, правилами і звичаями, уподобаннями, що мають власну символіку та значення. Традиція символічного означення відома з біблійних часів. Зокрема у Четвертій книзі Мойсея, розділі Числа, згадується як через рік та один місяць по виходу із землі Єгипетської сказав Господь Мойсеєві та Аарону: “сини Ізраїлеві повинні кожен ставити стан свій при прапорі своєму, при знаках сімейств своїх”. З позицій історичної антропології ми маємо приклад застосування символічного означення давнього суспільства. Через знак позначається приналежність до суспільної традиції, а сам знак, розташований на прапорі, стає символом. Сукупність знаків являє собою систему кодування. Посередництвом знаків та символів людина прилучається до суспільного досвіду.

Згідно з Конституцією України, державними символами України є Державний прапор України, Державний герб України і Державний гімн України.¹ Державний прапор України — це стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Конституція визначає, що Державний герб України складається із великого та малого Державних Гербів України. Згідно з положеннями Конституції великий Державний герб України встановлюється з урахуванням малого Державного герба України та герба Війська Запорізького, а головним елементом його є Знак Княжої Держави Володимира Великого, що і є малим Державним гербом України. Безперечно, ці державні символи є основою утворення усієї системи символіки суспільного життя країни.

Конституція України декларує, що Державним Гімном України є національний гімн України на музику Михайла Вербицького зі словами першого куплету та приспіву пісні Павла Чубинського “Ще не вмерла Україна”. Офіційно його музичну редакцію ухвалила Верховна Рада України 5 січня 1992 року.

Законодавчо вирішеним у відповідності до Конституції України є лише питання Державного Гімну України. Президентом України Л. Кучмою

¹ Конституція України: Видання офіційне. К. : Міністерство юстиції України. 2006. 24 с.

6 березня 2003 року було підписано прийнятий Верховною Радою України закон “Про Державний Гімн України”. Цей закон підтримали 334 народних депутати з 433, що зареєструвалися для голосування — тобто не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, як того потребує Конституція України. Відповідно до норми статті 20 Конституції України Державний Гімн України на музику Михайла Вербицького отримав слова, затверджені законом.

За цим законом Державним Гімном України є національний гімн на музику М. Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського в такій редакції:

“Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми браття, козацького роду”.

Слова українського державного гімну, написані видатним українським вченим, етнографом, фольклористом Павлом Платоновичем Чубинським та музика до гімну Михайла Михайловича Вербицького стали духовним кодом, національним, державним символом незалежної України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюється законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Відсутність такого закону стосовно Державного прапора України та Державного герба України свідчить, що процес символічного означення української державності ще не завершився.

Розділ 1. Історична тяглість державного прапорництва та геральдики

Дослідники військових традицій часів Русі відзначають наявність розвинутої знакової системи. До важливих елементів цієї системи належить прапор. Східні слов'яни для відзначення місця в бою князя-воєначальника спершу користувалися “чілкою стяговою” — піднятим на високому держалні жмутом трави чи пасмом кінського волосся, що дає змогу провести аналогію із військовими традиціями скіфів.

Колір прапора на Русі міг бути різним, але перевага надавалася червоному. У слов'янській символіці ця барва означала військовий початок. Саме її уживали як основну на щитах, стягах та вітрилах. У “Слові о полку Ігоревім” читаємо: “черлен стяг, біла хоругов, черлена чілка, сріберне стружіє —

хороброму Святославовичу”². Червоний колір був популярний і у половців, чий стяг передано князю Ігорю як трофей. Найчастішими прапорними зображеннями ставали небесні світила та княжі родові знаки.

Княжі прапори відрізнялися один від одного кольором полотнища, а також іншими відзнаками, за якими впізнавали, чиє військо. Цікавий матеріал щодо кольорів прапорів містять мініатюри Радзивілівського літопису. З 617 мініатюр на 168 є 213 зображень прапорів. На 147 мініатюрах стяги червоні, на решті — сині, зелені, брунатні або білі. Червоний колір на цих мініатюрах мають і більшість щитів воїнів, значно рідше зустрічається жовтий, ще рідше — інші кольори. На мініатюрах “Життя Бориса і Гліба” щити також червоні, а прапори — червоні і сині.³

Пізніше, в період входження українських (руських) земель до складу Великого князівства Литовського, на прапорах дружин українських земель у широкому вжитку було поєднання жовто-блакитних кольорів. Це засвідчено, зокрема, в ході Грюнвальдської битви 1410 р.. Польський історик Ян Длугош (XV ст.), перелічуючи склад війська, зазначав, що корогва Львівської землі “мала на прапорі жовтого лева, що ніби дереться на скелю, на лазуровому полі”, Перемиської землі — “жовтого орла з двома головами, оберненими однаково в різні боки, на лазуровому полі”, прапор Подільської землі прикрашали зображення сонця на білому полі.⁴

Військові прапори за княжої доби виконували ряд важливих функцій. Їх використовували, передусім, як умовні знаки: панування над країною, оволодіння містом чи фортецею, місцезнаходження полководця, управління битвою. Велике значення мали стяги на всіх етапах воєнних дій. Перед битвою, розміщені на видному місці, вони позначали пункт, де військо шикувалося у бойовий порядок. Саме у цьому значенні літописці вживають термін “возволочити”, або “поставити стяг”. Щодо противника, захопленого зенацька, який не встиг вишикуватись, казали, що він “не мог стяга поставити”⁵.

Місце збирання війська для походу визначалося водруженням стяга. Путивль, збірний пункт військ Ігоря Святославича, так описав автор “Слова о полку Ігоревім”: “Комони ржуть за Сулою, звенить слава в Києве, труби трубят в Новеградє — стоят стязи в Путивле: Игорь ждет мила брата

² Слово о полку Игореве. Л. : Аврора, 1985. С. 13.

³ Арциховский А.В. Древнерусские миниатюры как исторический источник. М., 1944. С. 20, 63–66, 127, 175.

⁴ Сергійчук В. Доля української національної символіки. К. : Т-во “Знання” УРСР, 1990. С. 16.

⁵ Літопис Руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; відп. ред. О.В. Мишанич. К. : Дніпро, 1989. С. 71.

Всеволода”⁶ У поході стяг знаходився у головній частині загону. Стяговик тримав стяг або їхав перед ним.⁷

На початку бою стяг піднімали над військом — це був урочистий знак, що битва починається. Це звалося “поставити стяг”: “наші стали перед валом і поставили стяги свої” (1093 р.), “половці налякалися — не змогли навіть стяга поставити” (1107 р.).

Під час бою прапори знаходилися на найпочеснішому місці під охороною дружини. Біля них розгорталася найзапекліша боротьба, адже захистити прапор було справою честі. “Стрільці з обох сторін зударилися, і був бій завзятий, і нашого стяговника порубали, і стягову чілку зі стягу зірвали”, — читаємо в літописі під 1169 р. “Марцель (угорський воевода) хоругву свою покинув, і Русь узяла її, і був насміх великий над Марцелем”, — засвідчує Галицький літопис 1208 р.⁸

Захоплення стягу противника мало доволі зурочий вплив на вороже військо і часто негативно впливало на хід бою. Про це, зокрема, свідчать події найбільшої в історії Русі Ярославської битви на р. Сян 17 серпня 1245 р. Як розповідає літопис, коли князь Данило, який очолював галицькі і волинські полки, з воями пробився в групу ворогів, де був ватажок угорського війська Філя “і розтрощив військо його, і хоругов його роздер навпіл. Побачивши це, Ростислав (зять угорського короля Бели IV) побіг, повернули угри навітікача”⁹

Перемога над ворогом знаменувалась високо піднятим або водруженим стягом. Коли у 1238 р. князь Данило звільнив від угрів місто Галич, він “на знак побіди поставив на німецьких воротах хоругов свою”. Це правило було загальним у військах й інших держав того часу. У Галицько-Волинському літописі знаходимо згадку про взяття татарським військом на чолі з Бурундаєм міста Судомиру у землі Лядській: “Татарове же начаша лествици приставливати къ городу, и тако полезоша на городъ. И напередъ же възлезоста два татарина на городъ с хороговью...”¹⁰

Навпаки, похилений або навіть повергнутий стяг засвідчував поразку. Про це читаємо в “Слові...”: “Бишася день, бишася другий, третьяго дня к полудню подоша стязи Игоревы”¹¹ Проте і реальне падіння, зникнення стяга мало в бою

⁶ Слово о полку Игореве. Л. : Аврора, 1985. С. 11.

⁷ Рабинович М.Г. Древнерусские знамена (X – XV вв.) по изображениям на миниатюрах // Новое в археологии. М., 1972. С. 171.

⁸ Історія українського війська (1917–1995) / упоряд. Я. Дашкевич. Львів : Світ, 1996. С. 48.

⁹ Галицько-Волинская летопись. Текст. Комментарий. Исследование / под ред. Н.Ф. Котляра. СПб. : Алетей, 2005. С. 403.

¹⁰ Там же, с. 138.

¹¹ Слово о полку Игореве. Л. : Аврора, 1985. С. 16.

не лише практичне, а й моральне значення. Тому в рукопашній сутичці прагнули “подсечь” стяг ворога, вивести з ладу стяговика.

Відомо, що в бою розгорнуті стяги вказували на місцезнаходження загонів, їхній рух, навіть наміри. За рухом стягів зазвичай спостерігали впродовж усього бою. У перебігу запеклого бойовища з угорським військом та загонами бунтівних галицьких бояр у 1233 р. Данило Романович, котрий бився в першому ряду свого полку, “побачив, що стяг Василька [його брата] стоїть і добре той б’ється, і угрів жене, вихопив свій меч й пішов братові на допомогу”. У цьому тексті з Галицько-Волинського літопису стяг, що стоїть, стяг, який видно здалеку, засвідчує стійкість і мужність Василька Романовича та його полку. У наведеній цитаті слово “стяг” може вживатися також стосовно загону, який перебував під командуванням князя Василька.¹²

Отже, прапор у часи Київської Русі був важливим символом. Традиції його застосування запозичені у інших народів, найбільше у кочівників, з якими найчастіше зав’язувалися сутички. Воднораз впродовж військової практики були вироблені і засвоєні власні методи використання прапора, його кольорової гами, форми та символічного значення. Прапор уживали як засіб управління військом, як важливий орієнтир у бою, як хоругву князя і як прапор підрозділу.

Подальше становлення української символіки пов’язане з періодом перебування колишньої території Давньої Русі у складі Великого князівства Литовського і Польського королівства, а пізніше — під владою об’єднаної польсько-литовської держави — Речі Посполитої. Історичні джерела свідчать, що в основі символіки цього історичного періоду лежали князівські знаки, які відігравали роль особистих символів конкретного володаря, а у певному розумінні — й атрибутів влади чи державних емблем. Прапор, як елемент владної символіки, мав важливе практичне значення у збиранні війська, походах та під час бойових дій. Особливістю періоду Великого князівства Литовського є з’ява на прапорах початку XV ст. символів землі, що пов’язано із традиціями європейської геральдики.

Розвиток вексилологічних традицій відповідає основним етапам становлення Козацької держави.¹³ Зауважимо, що по-первах козаки прапори отримували. Наголосимо на факті отримання прапорів із різних джерел — від королів

¹² Галицько-Волинская летопись. Текст. Комментарий. Исследование / под ред. Н.Ф. Котляра. СПб. : Алетейя, 2005. С. 39.

¹³ Карпов В. Вексилологічні традиції у символіці війська Козацької держави (XVI – XVIII ст.) // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва: наук. журнал. К. : Міленіум, 2015. № 3. С. 39–48.

Речі Посполитої або від Московської держави, Російської імперії, Османської імперії, Кримського ханства, імперії Габсбургів, а то й обох одразу на знак їхнього перебування на утриманні держави-протектора. Наймаючись до складу європейських, та й не тільки, армій, козацькі загони отримували прапори як символи найманства. Уже у ході Визвольної війни XVII ст. козацькі полки власним коштом “строїли”, тобто виготовляли свої прапори різноманітних розмірів, форматів і кольорової гами.

Про отримання прапорів у наукових джерелах згадується про Богдана Ружинського. У 1576 році Стефан Баторій Богданові Ружинському вручає клейноди — знамена, бунчук, булаву та військову печатку. У королівській грамоті зазначалося “... жалуем гетьману...клейнод сей, що добут працею і кровію козацькою”. За літописом гадяцького полковника Григорія Грабянки, “... на печаті герб — рицер із самопалом, на голові ковпак перекривлений”.¹⁴ У літописі нічого не зазначено про кольори прапора та зображену на ньому символіку.

Михайло Антонович зібрав свідчення історичних джерел про спільний похід восени 1594 року Наливайка і Лободи на Молдавію. Там згадуються кармазинова із золотом корогва, що мала чорного орла, й друга з орлом білим. Ці прапори привезли із Праги послы цісаря Рудольфа II шляхтич Станіслав Хлопіцький і посол Еріх Лясота,¹⁵ знаний історик та мемуарист, який передав прапор кошовому отаманові Війська Запорізького (Базавлуцької Запорізької Січі) Богдану Микошинському.¹⁶ Один з польських біскупів писав на сейм 21 березня 1596 р., що Наливайко виступив у похід під цісарською хорогвою.¹⁷ Ці прапори, як і інші корогви, даровані козакам цісарем Максиміліаном і семигородським князем з їх родовими гербами, запорожці потім втратили після поразки повстання під проводом Наливайка і Лободи.¹⁸

Детальнішим є опис дарованого польським королем Яном-Казимиром прапора, що його передали Б. Хмельницькому в Переяславі 20 лютого 1649 р. польські дипломати. Ці останні вручили тоді гетьманові булаву й “червону хоругву з білим орлом і написом Ян-Казимир король”. Є ще два прапори від 1651 р.:

¹⁴ Замлинський В. Історія України в особах: IX — XVII ст. / В. Замлинський, В. Войцеховська, В. Галаган. К., 1993. С. 202.

¹⁵ Білокінь С. Погляньмо вглиб історії // Тернопіль. 1992. № 5–6. С. 5.

¹⁶ Шаменков С. Піхота українських гетьманів XVII – XVIII ст. Київ : Темпора, 2010. С. 126.

¹⁷ Мицик Ю. Кольори козацьких прапорів // Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва : Книга статей про історичне буття українського козацтва / О. Апанович; упорядник О. Яремійчук; наук. ред., авт. післямови Ю. Мицик. К. : Веселка, 2009. С. 278.

¹⁸ Ісаєвич Я. Бойові прапори козацького війська (середина XVIII ст.) // Український історичний журнал. 1963. № 1. С. 86.

перший описаний, як і попередній, тільки додано, що на ньому були ще й два русинські хрести; другий мав синє тло із зображенням на ньому орла, наполовину білого, наполовину червоного. Ці відомості підтверджує літопис Самійла Величка. 4 червня 1649 р. Б. Хмельницький приймав посольство кримського хана під червоною короугою з білим орлом, двома руськими хрестами і написом польською: “отримана в лютому 1649 року від посольства короля Яна Казимира”.¹⁹

Шляхтич Василь Борейко у своєму листі від 29 липня 1670 р. описує прапор гетьмана Правобережної України Михайла Ханенка, дарований йому польським королем Михайлом Вишневецьким: на темно-малиновому з фіолетовим відтінком полотнищі було намальовано жовтого орла і герби короля. Герб Вишневецьких добре відомий: на червоному тлі — білий півмісяць рогами донизу, на якому стояв хрест такого ж кольору, срібна зірка, а вгорі — жовті корона і хрест.²⁰

До жалуваних монархами прапорів належать 30 хоругв з ерусалимськими хрестами, наданими козакам у 1683 р. папою римським Інокентієм XI для виступу проти турків. Турецький султан Мухаммед IV подарував два червоних прапори гетьману Петру Дорошенку. Інший султан подарував задунайцям з-поміж символів влади також і хоругву, на якій з одного боку на білому полі був золотий хрест, а з другого, на чорному, — срібний місяць.²¹ У 1709 р. “від турецького султана отримали козаки блакитно-червону короугву, на червонім тлі півмісяць і над ним срібна звізда, а на блакитному тлі золотий хрест”.²²

Уперше російський уряд передав Б. Хмельницькому короугву від царя Олексія Михайловича для Війська Запорізького після Переяславської ради у січні 1654 р.. На ньому були зображені “Всемилоствий Спас”, “Пресвята Богородиця в Покрові”, святі Антоній і Феодосій Печерські і свята великомучениця Варвара.²³ Під тим самим 1654 р. Павло Алеппський згадує чорножовтий прапор гетьмана з хрестом. Зазначимо, що у 1655 р. у гетьмана було три прапори — із зображенням покровителя козацького війська архангела Михаїла, білий із гаптованим гербом Хмельницького та червоний.

¹⁹ Величко Самійло. Літопис : у 2 т. / пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В.О. Шевчука; відп. ред. О.В. Мишанич. К. : Дніпро, 1991. Т. 1. 1991.

²⁰ Мицик Ю. Кольори козацьких прапорів // Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва : Книга статей про історичне буття українського козацтва / О. Апанович; упорядник О. Яремійчук; наук. ред., авт. післямови Ю. Мицик. К. : Веселка, 2009. С. 277.

²¹ Там само.

²² Шаменков С. Піхота українських гетьманів XVII – XVIII ст. Київ : Темпора, 2010. С. 128.

²³ Гломозда К., Яневський Д. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України // Український історичний журнал. 1990. № 4. С. 48.

Гетьману І. Брюховецькому від московського царя у 1665 р. було передано такий прапор: “писано обе сторони образ Спасов — Емануила, около Спасова образа по знамени звезді, на знамени сорочка сукна червчатого”, “а цвета середина тафта червлена, опушка тафта зелена, по знамени круги, тафта лазоревая”.²⁴ Дем’ян Многогрішний у 1668 р. також отримав від царя новий прапор із двоглавим орлом. Даровані козацьким гетьманам прапори царів із зображенням Спаса нерукотворного виготовляли на взірєць прапорів московських полків — цим царський уряд намагався підкреслити перехід козаків під государеву руку.

Зважаючи на сказане, хочемо наголосити, що ці роки є переломні у розвитку символіки козацького війська — з цього часу настає період активного застосування власної символіки.

Отже, вручені козацькому війську прапори від інших держав мали символіку цих держав і носили на собі знак підлеглості, протекції та належності козацького війська цим державам. Козаки шанували даровані прапори. Однак, були у них і власні уподобання, які базувалися на народних традиціях. Це добре виявилось під час Визвольної війни, що підтверджують історичні джерела й збережені у музеях оригінали прапорів.

Перша згадка про власне козацькі прапори та їх кольори належить арабському мандрівникові Пулосу аль-Халебі (Павлу Алепському). Він описує прапор, який побачив під час зустрічі свого батька антиохійського патріарха Макарія із Б. Хмельницьким 20 червня 1654 р. у Богуславі: “на прапорі мінілися чорні та жовті смуги й було видно прироблений до нього (прапора) хрест”.²⁵

Значного розквіту набуло українське прапорництво у другій половині XVII ст. Про прапори часів Визвольної війни за браком відомостей важко скласти цілісне уявлення, однак можна стверджувати, що існувала усталена система опрацювання та застосування прапорів. Протягом років постійно тривало збагачення, посилення національних ознак за формою і змістом, створення системи полкових, сотенних стягів, прапорів для військових походів. Серед геральдичних символів, що їх уживало козацтво на своїх прапорах, — сонце, місяць, півмісяць, шести-, семи-, восьмиконечні зірки, зброя, кола із зображенням святих. Як приклад, на 36 прапорах запорозьких полків першої половини XVII ст. зображення Михаїла знаходимо 9 разів, Богородиці — 8, Миколи Чудотворця — 7, Георгія Побідоносця — 3.²⁶

²⁴ Гречило А. Про національний прапор // Тернопіль. 1992. № 5–6. С. 51.

²⁵ Гречило А. Прапори та герби українського козацтва // Вісті комбатанта. 1993. Ч. 1. С. 53.

²⁶ Іванов В. Прапори козацьких полків // Ювілейний збірник на пошану акад. Д.І.Багалія. К., 1927. С. 747.

При виготовленні прапорів вживалася найрізноманітніша гамма кольорів із урахуванням традицій конкретного регіону. Найчастіше бачимо синій, білий, малиновий, жовтий, чорний та зелений кольори. Блакитні (сині) полотнища із золотими чи жовтими зображеннями хрестів і почасти інших знаків — небесних світил, зброї, святих Михаїла, Георгія та інших стали переважати у другій половині XVII ст. Запроваджуються композиції з предметів військового реманенту як символ слави та непереможності. Про повне домінування синього і жовтого кольорів можна стверджувати на основі аналізу 14 збережених прапорів доби Нової Січі. Зокрема, хоругва кошового отамана Григорія Федоровича-Лантуха була жовтого кольору із зображенням на ній шести восьмиконечних зірок.

Лицьовий бік полкових і сотенних знамен мав уже нову емблему — лицаря-козака із самопалом у жовтому (золотавому) щитовому полі на блакитному полотнищі, зворотний — полкову чи сотенну емблему відповідного кольору з установленим зображенням. Тільки після скасування гетьманщини у 1764 р. козак із самопалом зникає з урядових печаток, але згодом з'являється на Кубані як знак чорноморських козаків.²⁷

Історичних фактів щодо прапорництва козацького війська другої половини XVII ст. хоча й обмаль, але вони є яскравими свідченнями потужної соціокультурної системи. Вони стосуються або трофеїв, захоплених польським військом під час Визвольної війни, або походять від учасників тих подій з боку Польщі.

З архіву литовського гетьмана Януша Радзивілла український збирач Петро Дубровський придбав два документи з автентичними зображеннями і описом 25 прапорів, якими козаки користувалися у першій половині XVII ст. до 1651 р. Ці матеріали зберігались у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки ім. М.Є. Салтикова-Щедріна. Вони містять опис і малюнки 12 прапорів Чернігівського полку та 12 прапорів Київського полку і київського самоврядування, значок, бунчук і древяно, які були у Києві. Козацькі прапори вдалося захопити литовському гетьманові Я. Радзивілли у бою під Лоевим і добути у Києві.²⁸

Усі вони і дотепер — єдине достовірне свідчення прапорових відзнак національно-визвольної боротьби українського народу другої половини XVII ст. З описів видно, що у тринадцяти прапорах переважають жовтий і білий кольори (по сім випадків), за ними йдуть синій і червоний (по шість випадків), чорний (чотири) і зелений (один). Три знамена становлять для нас особливий інтерес, позаяк на них зафіксовано зображення київського герба — куші. Форма більшості прапорів нагадує загальноприйнятї на той час зразки.

²⁷ Якимович Б. До питання про українську національну символіку // Тернопіль. 1992. № 5–6. С. 11.

²⁸ Савчук Ю. Одісея козацьких прапорів. Стокгольм : Військовий музей Швеції. С. 8.

Із 12 прапорів Чернігівського полку на десятих зображено хрест переважно у поєднанні з півмісяцем і зірками. Ця традиційна козацька символіка відбивала ідею захисту рідної землі від турецько-татарської навали. На одному полотнищі зображено святого Георгія. У чотирьох випадках червоний колір поєднувався з білим, у двох — білий із блакитним, ще у двох — сірий з білим, в одному — червоний і блакитний із жовтим, ще на одному — сірий і білий з блакитним. Траплялися також зображення чорного хреста, зеленої зірки і строкатої “штучки від намету”.²⁹

Серед 12 прапорів, що були у Києві, є прапор із білим орлом на червоному полі — свідчення польського його походження. На окремих прапорах позначився вплив орнаментики Близького Сходу, що говорить про вплив традицій Кримського ханства або Османської імперії. На багатьох прапорах зустрічаємо сонце, місяць, зірки, характерні для символіки українського народного декоративно-ужиткового мистецтва. На одному з прапорів намальована рука з мечем на тлі неба із сонцем, місяцем та зірками.

Я. Ісаєвич робить висновок, із яким варто погодитися: більшість прапорів виготовили українські ремісники, які, з одного боку, користувалися загальноприйнятими на той час у Європі зразками, а з другого — широко застосовували мотиви, характерні для декоративного мистецтва українського народу. Слід доповнити цей висновок тим, що значна кількість прапорів, які дійшли до нас, свідчить про їх масове застосування у козацькому війську та у територіальній символіці міст, а також про розвиненість української вексилологічної школи першої половини XVII ст., що сягає своїм корінням народних традицій та є ознакою символічного означення державності.

Протягом другої половини XVIII ст. певною мірою тривала “уніфікація” кольорів і зображень на прапорах козацьких полків. Її можна пояснити оформленням козацтва як специфічної складової частини російського війська того часу, що сприяло відносному усталенню зразків прапорів для цього різновиду збройних сил. У кожному полку зберігалася особлива колористика полотнищ. Зображувалися, зазвичай, державний герб (на полковому прапорі) і герб міста, ім’я якого носив цей полк. На українських козацьких прапорах бачимо подібну систему, але доповнену “національним” гербом.³⁰

У другій половині XVIII ст. склалася усталена система зображень на полкових та сотенних знаменах: державний герб — двоголовий орел, національний герб — козак з мушкетом та герби полкових і сотенних міст.

²⁹ Савчук Ю. Одісея козацьких прапорів. Стокгольм : Військовий музей Швеції. С. 85.

³⁰ Гісцова Л. Якого ж кольору були козацькі прапори? // Тернопіль. 1992. № 5–6. С. 16.

Проаналізувавши стиль козацьких прапорів XVII – XVIII ст. та їхню символіку, дослідник В. Панченко стверджує, що “уже за часів Богдана Хмельницького в символіці козацького прапорництва утверджуються два основні мотиви: 1) зображення хреста, часто у сполученні з півмісяцем, сонцем та зірками; 2) зображення християнських святих або їхніх атрибутів”, а особливо архистратига Михаїла. Такі мотиви переважали до початку XVIII ст., коли під впливом бароко, що панував тоді як в українському мистецтві загалом, так і в геральдиці зокрема, композиція козацьких прапорів почала істотно ускладнюватись.

Друга половина XVIII ст. стала для української козаччини добою розквіту власного прапорництва. “Використання геральдичних мотивів з поєднанням європейської і національної традицій, залучення до композицій прапорів символіки полкових, сотенних міст, збереження в емблематиці прапорів традиційних... зображень християнських святих, хреста, небесних світил — усе це у сумі сприяло витворенню особливого стилю козацької вексилології”, — стверджує В. Панченко.³¹

Символіка Козацької держави, що знайшла відбиття у прапорах, у період XVI – XVIII ст. пройшла складний шлях еволюції. Спочатку за основу були взяті геральдичні знаки польсько-литовської держави — Речі Посполитої. Пізніше на козацьких прапорах з’являються російські, австрійські, турецькі державні символи. Наймаючи запорожців для воєнних походів, монархи дарували їм клейноди, які потім залишалися на Січі. Це етап використання символіки держав-протекторів. Під час Визвольної війни 1648 — 1654 рр. козацьке військо виробило власне уявлення про символіку та кольори прапорів, використовувало прапори різної барви із зображенням зірок, хрестів, місяця, гетьманських або територіальних гербів. Після ліквідації Запорізької Січі та скасування гетьманщини у 1764 р. й остаточного переходу українського козацтва під владу Росії у XVIII ст. замість козацької символіки застосовується символіка російського війська.

Розділ 2. Вексилологічне означення незалежності України

Президентом України Л. Кучмою у лютому 2001 року на період до законодавчого врегулювання питання щодо використання державних символів України пропонувалося Кабінетові Міністрів України розробити у місячний строк проект тимчасового порядку їх застосування. Це не перший указ Президента України Л. Кучми з цього питання. Ще раніше у травні 2000 року Л. Кучма пропонував

³¹ Панченко В. Козацьке прапорництво XVII – XVIII ст. // Військово-історичний альманах. 2008. Ч. 2 (17). С. 119.

Кабінетові Міністрів України внести на розгляд Верховної Ради України проект закону про державні символи України. Такий проект закону був опрацьований Міністерством юстиції України, однак, не був реалізований.

Аналізуючи умови утвердження Державного прапора України, слід відзначити тенденцію наслідування історичних традицій державотворення та використання символіки. Визначальними у розвитку української символіки були події, пов'язані з національно-визвольним рухом на західноукраїнських землях під час революції 1848–1849 рр. в Австрійській імперії. Створена у травні 1848 року у Львові перша українська громадсько-політична організація — Головна Руська Рада — ініціювала прийняти за національну символіку галицьких українців традиційний синьо-жовтий прапор і герб — жовтий (золотий) лев на синьому полі, що спинається на скелю, і закликала український народ до створення загонів національної гвардії — “народної стражі”.³²

У період Центральної Ради мало місце використання як жовто-блакитних, так і блакитно-жовтих прапорів. Переважали жовто-блакитні. У часи Української Держави гетьмана П. Скоропадського відбулася зміна порядку кольорів на блакитно-жовтий, а у роки Директорії та ЗУНР використовувалися “за інерцією” блакитно-жовті чи синьо-жовті прапори. Поширенню жовто-блакитної кольорової гамми національних прапорів в Україні “значно сприяло візуально-асоціативне сприйняття прапора та його тлумачення, як “блакитне небо і жовтий лан пшениці”.³³ Хоча сучасний прапор України визначений чинним законодавством як “синьо-жовтий”.

Отже, утвердження 28 січня 1992 року постановою Верховної Ради України, як Державного прапора України національного прапора із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів є закономірним явищем, що має історичні витоки і символізує процес державного утвердження української нації.

Розділ 3. Проблема дуалізму українського державного герба

19 лютого 1992 року Верховною Радою України ухвалено постанову “Про Державний Герб України”, якою затверджено тризуб як малий герб України і головний елемент великого герба.³⁴ Ця ухвала найвищого законодавчого органу

³² Гречило А. Відродження українських національних символів в Галичині в 1848 році // Знак : [вісник Українського геральдичного товариства]. 1998. Ч. 16. С. 1–2.

³³ Гречило А. Питання про порядок кольорів на українському прапорі в 1917–1920 рр. // Знак : [вісник Українського геральдичного товариства]. 2006. Ч. 40. С. 10–11.

³⁴ Постанова Верховної Ради України “Про Державний Герб України” // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 40. Ст. 592.

засвідчила не тільки тяглість та історичну вагу геральдичної традиції, але також реалізоване в гострій політичній боротьбі прагнення національно-державницьких сил забезпечити правову й політичну спадкоємність різних історичних форм української державності.

Основи ідейної конструкції герба держави заклала ст. 20 Конституції України 1996 року. Вона визначила обов'язковими складовими великого Державного герба малий Державний герб України (як його головний елемент) і герб Війська Запорізького, що має символізувати історичну тяглість процесу українського державотворення.

Історіографічний аналіз проблеми дуалізму державного герба свідчить, що використання малого та великого гербів у державній символіці стосується періоду Української революції та Визвольних змагань 1917–1921 років. Ухвалений Центральною Радою 22 березня 1918 р. закон створив правовий прецедент використання великого і малого державних гербів в Україні [48, 104]. Обидва герби мало різнилися композиційно. З самого початку вони стали об'єктом аргументованої критики В. Модзалевського і Г. Нарбута. Ці авторитетні знавці геральдики висловили слушний закид авторові — відомому мистцеві професорові В. Кричевському, що він, маюючи герб, робив це тільки як художник, “не звертаючи ніякої уваги на вимоги геральдики і навіть цілком незнайомий з нею”.³⁵

Зазначимо, що не був досконалим і сам березневий закон 1918 року, зокрема в його тексті не дано опису гербів, їхніх розмірів тощо. На це вказав у праці “Історичні та правові основи українського державного герба” професор В. Трембіцький. Прагнучи заповнити наявні в законі прогалини, автор сформулював приписи технічного оформлення українського державного герба і радив, як це узвичаєно у світовій практиці, з пошаною і “повною точністю” відтворювати державні символи.³⁶

Великий і малий герби 1918 р. стали першим втіленням ідеї дуалізму українського державного герба, яка згодом набула свого розвитку. Так, наприкінці 30-х рр. ХХ ст. відомий український геральдист М. Битинський на замовлення Уряду УНР в екзилі розробив проект державних відзнак України, серед них великого, середнього і малого державних гербів. Лейтмотивом цієї праці — справжнього шедевра українського геральдичного мистецтва — стала

³⁵ Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про Державний герб України // Наше минуле. 1918. С. 126. Передрук: Національна символіка. 2-ге вид. К., 1991. (Б-ка журн. “Пам'ятки України”; кн. 1). С. 26.

³⁶ Трембіцький В. Історичні та правні основи українського державного герба // Правничий вісник. Нью-Йорк, 1971. Кн. 3. С. 131–133.

соборність українських земель. Проекти М. Битинського здобули суспільне визнання й прихильність. Вони є визначною пам'яткою української геральдичної культури та політичної історії і, очевидно, надихнули на утвердження в Конституції України 1996 р. норми про великий і малий герб.

На виконання постанови Верховної Ради України “Про державні символи України” від 3 вересня 1996 р. і постанови Кабінету Міністрів України від 2 листопада 1996 р. “Про проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного герба України і кращий текст Державного Гімну України” спеціально створена Державна комісія з підготовки та проведення конкурсу на кращий ескіз великого Державного герба України 11 червня 1997 р. схвалила проект, підготовлений авторським колективом у складі М. Дмитрієнко, О. Івахненка, В. Мітченка та Ю. Савчука.³⁷

Як основні елементи головного символу країни обрано ті, що відображають історичний шлях державності й водночас відповідають канонам світової геральдики та правовим нормам. Для означення державності Української Народної Республіки було обрано тризуб, Української Держави — зображення козака з мушкетом, а Західноукраїнської Народної Республіки — лева.

Козакові з мушкетом першість поміж історичних державних гербів віддавали М. Грушевський, Г. Нарбут та В. Модзалевський, що виправдано історією його появи у 1576 році. З того часу до 1764 року цей символ використовувався як символ гетьманської влади загальнонаціонального значення і його називають “гербом Нації”. Інший символ у державному гербі — Лев — є одним із традиційних і найдавніших українських символів. Спочатку лев з'являється на печатках галицьких князів, згодом цей династичний знак стає територіально-династичним. Цілком ймовірно, що символ лева ще вживався Романом Мстиславовичем, котрий 1199 р. об'єднав Галицьке і Волинське князівства. Правдоподібно, що традиція використання цього символу зародилася після отримання Данилом Романовичем королівського титулу у 1253 р.³⁸ В період найбільшого розквіту Галицько-Волинської держави знак лева набуває значення державного герба і відтоді таке його сприйняття лишається незмінним. Лев є не тільки символом Галицько-Волинської держави, що успадкувала державницьку традицію від Київської Русі, а й носієм геральдичної ознаки для західних земель України.

³⁷ Дмитрієнко М., Савчук Ю. Великий Герб нашої держави // Військово-історичний альманах. 2001. Ч. 1(2). С. 105.

³⁸ Гречило А. Українська територіальна геральдика. Львів : Інститут української археографії імені М.С. Грушевського НАН України; Українське геральдичне товариство, 2010. С. 36.

Разом із тим, питання виникнення та вживання лева як княжого герба, а згодом держави та західних земель вивчене недостатньо. У наукових дослідженнях знаходимо зокрема інформацію про використання лева у першій половині XIV ст. як династичного, княжого символу волинським князем Любартом. На своїх монетах динаріях Любарт зображав свій герб — крокуючого лева — та герб Волинської землі — хрест.³⁹ Відомо, що до поняття Волинської землі як при князях роду Романовичів, так і при литовських князях входили землі Галичини, Холмщини, Белза, Володимира і Луцька. Іпатіївський літопис Волинським князем називає князя Лева, що правив у Галичині. Такі міста як Львів, Перемишль, Галич, Самбір у руських літописах іменуються Волинськими [50, с. 6]. Можна припустити, що спорідненість земель та княжих родів могла призвести до розвитку застосування лева як династичного знака, і згодом для Галичини почали використовувати не крокуючого лева, а лева, що спинається на гору, зважаючи на географічну близькість Карпатських гір.⁴⁰

Отже, у відібраному на конкурсі великому Державному гербі України роль щитотримача виконує зображення лева, що здіймається на гору. Тризуб, за задумом авторів проекту великого Державного герба України вказує на першовитоки нашої державності — Київську Русь — вершину розквіту першої держави на українських землях. Він — виключно згадка про величне минуле й ознака найвищого достоїнства великого герба, символ суверенітету та вікових державних традицій.

Проте питання запровадження Великого Державного герба є дискусійним. Тут слід зауважити на важливий момент появи на українських теренах державності і твердження, що Русь є першим державним утворенням на теренах України не відповідає дійсності. Скоріше таке твердження є відголоском радянської історичної науки. Адже відтепер про Скіфське царство та Трипільську культуру ширше відомо ніж це було у радянські часи. Однак символіка цих державних утворень є малодослідженою і цілком зрозуміло бажання розробників великого Державного герба опертися на символ, що має власні історичні витоки та тісно пов'язаний із процесом українського державотворення.

Таким чином, опрацювання великого Державного герба України підтверджує думку про те, що він має стати символом новітньої української держави, який фокусує в собі головні етапи її становлення й багатовікового розвитку і втілює провідну національну ідею — соборності українських земель, їхньої

³⁹ Троневиц П. Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники: історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : ПВД "Твердиня", 2011. С. 53.

⁴⁰ Карпов В.В. Українська звитяга в символах. К. : Видавець Олег Філюк, 2016. С. 140.

багатовікової державної традиції. Однак, на думку Президента України Леоніда Кравчука, Українського інституту національної пам'яті час для запровадження великого герба вже пройшов і слід відмовитися від цього та залишити малий герб як єдиний Державний герб України, що вже з часом його побутування вже утвердився у суспільній думці як єдиний герб України.

Однак, у серпні 2020 року Верховна Рада України своєю постановою,⁴¹ підписаною Головою Ради Дмитром Разумковим, зобов'язала Кабінет Міністрів України провести конкурс ескізів великого герба і до 1 грудня визначити переможця та подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції, встановлені за результатами конкурсу. В ході обговорення висловлювалися різні думки з цього приводу — залишити існуючий герб в якості єдиного, або прийняти великий герб, але обмежити коло сфер його застосування і не вживати у його символіці релігійних символів.

19 листопада 2020 року журі визначило переможців конкурсу на “найкращий” ескіз державного символу. Перше місце серед 112 робіт отримав проект київського художника Олексія Кохана, який також є співавтором Малеого державного герба України. Цю роботу автор подавав на конкурс ще 1997 року, але тоді перемоги не здобув. Новообраний проект містить визначені Конституцією України обов'язкові елементи: Малий державний герб України, що розміщений у центрі та герб Війська Запорозького над ним на штандарті. По боках від Малеого державного герба поставлені лев і архангел Михаїл, що стоять на синьо-жовтій стрічці яка обвиває колосся пшениці та кегті калини. Але обраний проект викликав масовану критику у професійному середовищі та несприйняття у суспільстві. Відтепер справа затвердження Великого державного герба України залежить від Верховної Ради України.

Висновки

Статус Державного герба України, як і статус Державного прапора України, не закріплений окремим законом, як того вимагає Конституція України. Можна припустити, що проблема законодавчої невирішеності правового статусу Державного прапора України лежить у політичній площині, а великого Державного герба не тільки у політичній площині, а й у самій ідеї “дуалізму” — наявності малого та великого герба, а також дискусійності обраних для великого герба символів на тлі історичної тягlosti державотворення на теренах України.

⁴¹ Постанова Верховної Ради України “Про оголошення конкурсу на кращий ескіз великого Державного Герба України” від 25 серпня 2020 р. № 824-ІХ.

Також, слід відзначити, що ідея дуальності державного герба має своїм корінням духовний концепт державного романтизму початку ХХ століття виражений в колах еміграції. Розвиток української символіки мав своє продовження в еміграційних колах. Микола Битинський розробив проект великого державного герба у якому позначені символи усіх українських земель під жовто-блакитним прапором. Цей проект відповідає традиції Російської імперії, де було три види гербів різного масштабу. Він не пов'язаний із історичним процесом українського державотворення, а належить до романтичного уявлення автора та емігрантської спільноти про державність України. Виникає питання чи пов'язана ідея великого державного герба із історичним процесом розвитку української державності у період незалежності. З огляду на тридцятилітню історію прямого підтвердження, що це саме так, ми не знаходимо. Одинокий випадок із проведенням конкурсу і створенням великого герба колективом Марії Дмитрієнко та відсутністю його впровадження тільки посилює тезу про те, що внесення у текст Конституції України положення про великий та малий герб було даниною державному романтизму першої половини ХХ століття.

Загалом, слід відзначити, що при символічному означенні української державності новітнього часу за основу було взято символи, що використовувалися в історії як знаки утвердження національної окремішності та самобутності, споконвічного прагнення до власної державності та владарювання на своїй землі вольній.

З трьох символів державності, визначених Конституцією України правове оформлення отримав тільки Державний Гімн України. Інші символи — Державний Прапор України і Державний Герб України не отримали юридичного визнання та закріплення Законом України відповідно до вимог Конституції України. Така невідзначеність свідчить про існуючу у суспільстві культурологічну кризу виражену у протиставленні культурних цінностей базованих на радянських і російських традиціях та споконвічних національних устремліннях до незалежності. Проблема дуалізму Державного Герба України, попри періодичні спроби її вирішення, стає неактуальною на фоні усталення малого Державного Герба України. Постає питання законодавчого врегулювання конституційної норми про Державний Герб України або шляхом правового утвердження існуючої норми або шляхом переходу до усталеного за роки незалежності єдиного герба — Тризубу.

Список використаної літератури

1. Аджі М. Європа, тюрки, Велика степь. М. : Мысль, 1998.
2. Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва : Книга статей про історичне буття українського козацтва. К. : Веселка, 2009.
3. Арциховский А.В. Древнерусские миниатюры как исторический источник. М., 1944.

4. Бережинський В. Прапор у війську Київської Русі як атрибут дружинної культури і засіб управління боєм // *Воєнна історія*. 2005. № 5–6.
5. Білокінь С. Погляньмо вглиб історії // *Тернопіль*. 1992. № 5–6.
6. Благодір О. Українські клейноди // *Хроніка-2000*. 1992. Вип. 1.
7. Бойко В. Козацькі сторінки Задунав'я: короткий історичний нарис. Львів : Новий час, 2002.
8. Бумблаускас А. Грюнвальдська битва — битва народів. К. : Балтія-Друк, 2010.
9. Величко Самійло. Літопис : у 2 т. / пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В.О. Шевчука; відп. ред. О.В. Мишанич. К. : Дніпро, 1991. Т. 1. 1991.
10. Галицько-Волинська летопись. Текст. Комментарий. Исследование / под ред. Н.Ф. Котляра. СПб. : Алетейя, 2005.
11. Гісцова Л. Якого ж кольору були козацькі прапори? // *Тернопіль*. 1992. № 5–6.
12. Гломожда К., Яневський Д. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України // *Український історичний журнал*. 1990. № 4.
13. Гречило А. Відродження українських національних символів в Галичині в 1848 році // *Знак : [вісник Українського геральдичного товариства]*. 1998. Ч. 16.
14. Гречило А. Питання про порядок кольорів на українському прапорі в 1917–1920 рр. // *Знак : [вісник Українського геральдичного товариства]*. 2006. Ч. 40.
15. Гречило А. Прапори та герби українського козацтва // *Вісті комбатанта*. 1993. Ч. 1.
16. Гречило А. Про національний прапор // *Тернопіль*. 1992. № 5–6.
17. Гречило А. Українська територіальна геральдика. Львів : Інститут української археографії імені М.С. Грушевського НАН України; Українське геральдичне товариство, 2010.
18. Гуржій О., Корнієнко В.. *Воєнне мистецтво гетьмана Петра Сагайдачного*. К., 2002.
19. Джеджула Ю., Замлинський В. Герби гетьманів України // *Вісті комбатанта*. 1992. Ч. 2.
20. Дмитрієнко М., Савчук Ю. Великий Герб нашої держави // *Військово-історичний альманах*. 2001. Ч. 1(2).
21. Заметка о казацких знаменах // *Киевская старина*. 1890. № 10.
22. Замлинський В. Історія України в особах: IX – XVII ст. / В. Замлинський, В. Войцеховська, В. Галаган. К., 1993.
23. Іванов В. Прапори козацьких полків // *Ювілейний збірник на пошану акад. Д.І. Багалія*. К., 1927.
24. Ісаєвич Я.С. Бойові прапори козацького війська // *Вісті : [український військовий журнал]*. 1964. Ч. 113.
25. *Історія українського війська (1917–1995)* / упоряд. Я. Дашкевич. Львів : Світ, 1996.
26. Карпов В. Бойове значення військової символіки у війську Київської Русі та Великого князівства Литовського // *Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ: наук. журнал*. Львів : АСВ, 2014. № 22.
27. Карпов В. Вексилологічні традиції у символіці війська Козацької держави (XVI – XVIII ст.) // *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва: наук. журнал*. К. : Міленіум, 2015. № 3.
28. Карпов В.В. *Українська звитяга в символах*. К. : Видавець Олег Філюк, 2016.

29. Конституція України: Видання офіційне. К. : Міністерство юстиції України. 2006.
30. Котляр М. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. К. : Наш час, 2010.
31. Крип'якевич І. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. / упор. Б.З. Якимович. 4-те вид., змін. і доп. Львів : Світ, 1992.
32. Літопис Руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; відп. ред. О.В. Мишанич. К. : Дніпро, 1989.
33. Мицик Ю. Кольори козацьких прапорів // Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва : Книга статей про історичне буття українського козацтва / О. Апанович; упорядник О. Яремійчук; наук. ред., авт. післямови Ю. Мицик. К. : Веселка, 2009.
34. Мицик Ю. Прапори полковника Іллі Голоти (1649 р.) // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. 2000. № 20.
35. Модзалевський В., Нарбут Г. До питання про Державний герб України // Наше минуле. 1918. С. 126. Передрук: Національна символіка. 2-ге вид. К., 1991. (Б-ка журн. "Пам'ятки України"; кн. 1).
36. Мозолевський Б. Скіфський степ. К. : Темпора, 2005.
37. Ольговський С. Володарі степу. Військова справа й озброєння скіфів VII ст. до н.е. – III ст. н.е. К. : Наш час, 2010.
38. Панченко В. Козацьке прапорництво XVII – XVIII ст. // Військово-історичний альманах. 2008. Ч. 2 (17).
39. Постанова Верховної Ради України "Про Державний Герб України" // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 40. Ст. 592.
40. Постанова Верховної Ради України "Про оголошення конкурсу на кращий ескіз великого Державного Герба України" від 25 серпня 2020 р. № 824-IX Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/824-20#Text>
41. Рабинович М.Г. Древнерусские знамена (X – XV вв.) по изображениям на миниатюрах // Новое в археологии. М., 1972.
42. Савчук Ю. Одиссея козацьких прапорів. Стокгольм : Військовий музей Швеції.
43. Савчук Ю. Прапор Богдана Хмельницького у Стокгольмі // Народна армія. 2001. 2 квітня.
44. Сергійчук В. Доля української національної символіки. К. : Т-во "Знання" УРСР, 1990. С. 16.
45. Слово о полку Игореве. Л. : Аврора, 1985.
46. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII століть : [монографія] Дніпродзержинськ : Видавничий дім "Андрій", 2007. Кн. 2: Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі / передм. Ю.А. Святця; відп. ред. В.А. Смолій. 2007.
47. Трембцький В. Історичні та правні основи українського державного герба // Правничий вісник. Нью-Йорк, 1971. Кн. 3.
48. Троневиц П. Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники: історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : ПВД "Твердиня", 2011.
49. Україна і Литва в XIV – XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти / авт. кол. : В.Г. Берковський, А.В. Блануца, Д.П. Ващук, А.О. Гурбик, Б.В. Черкас. Луцьк : ПрАТ "Волинська обласна друкарня", 2011.

50. Черкас Б. Степовий щит Литви. Українське військо Гедиміновичів (XIV ст. – XVI ст.) К. : Темпора, 2011.
51. Шаменков С. Піхота українських гетьманів XVII – XVIII ст. Київ : Темпора, 2010. С. 126.
52. Якимович Б. До питання про українську національну символіку // Тернопіль. 1992. № 5–6.

References

1. Adzhy M. (1998) Evropa, tjurky, Velykaja stepj. M.: Mysl'. [in Russia]
2. Aranovych O. (2009) Kozacjka encyklopedija dlja junactva : Knygha statej pro istorychne buttja ukrajinsjkogho kozactva. K. : Veselka. [in Ukrainian]
3. Arcykhovskij A.V. (1944) Drevnerusskые мунятjурьы как ystorycheskыj ystochnyk. M. [in Russia]
4. Berezhynskij V. (2005) Prapor u vijsku Kyjivskoji Rusi jak atrybut druzhynnoji kuljtury i zasib upravlinnja bojem // Vojenna istorija. # 5–6. [in Ukrainian]
5. Bilokinj S. (1992) Poghlanjmo vghlyb istoriji // Ternopilj. # 5–6. [in Ukrainian]
6. Blaghodir O. (1992) Ukrajinsjki klejnody // Khronika-2000. Vyp. 1. [in Ukrainian]
7. Bojko V. (2002) Kozacjki storinky Zadunav'ja: korotkыj istorychnyj narys. Ljviv : Novyj chas. [in Ukrainian]
8. Bumblauskas A. (2010) Ghrjunvaljdsjka bytva — bytva narodiv. K. : Baltija-Druk. [in Ukrainian]
9. Velychko Samijlo. (1991) Litopys : u 2 t. / per. z knyzhnoji ukrajinsjkoi movy, vst. stattja, koment. V.O. Shevchuka; vidp. red. O.V. Myshanych. K. : Dnipro. T. 1. [in Ukrainian]
10. Ghalycko-Volymskaja letopysj. (2005) Tekst. Kommentaryj. Yssledovanye / pod red. N.F. Kotljara. SPb. : Aletejja. [in Russia]
11. Ghiscova L.(1992) Jakogho zh koljoru buly kozacjki prapory? // Ternopilj. # 5–6. [in Ukrainian]
12. Ghlomozda K., Janevsjkij D. (1990) Istorychni gherbovi vidznaky ta praporovi barvy Ukrajiny // Ukrajinsjkij istorychnyj zhurnal. # 4. [in Ukrainian]
13. Ghrechylo A. (1998) Vidrozhennja ukrajinsjkykh nacionalnykh symvoliv v Ghalychyni v 1848 roci // Znak : [visnyk Ukrajinsjkogho gheraljdychnogho tovarystva]. Ch. 16. [in Ukrainian]
14. Ghrechylo A. (2006) Pytannja pro porjadok koljoriv na ukrajinsjkomu prapori v 1917–1920 rr. // Znak : [visnyk Ukrajinsjkogho gheraljdychnogho tovarystva]. Ch. 40. [in Ukrainian]
15. Ghrechylo A. (1993) Prapory ta gherby ukrajinsjkogho kozactva // Visti kombatanta. Ch. 1. [in Ukrainian]
16. Ghrechylo A. (1992) Pro nacionalnyj prapor // Ternopilj. # 5–6. [in Ukrainian]
17. Ghrechylo A. (2010) Ukrajinsjka terytorialjna gheraljdyka. Ljviv : Instytut ukrajinsjkoi arkeohografiji imeni M.S. Ghrushevsjkogho NAN Ukrajiny; Ukrajinsjke gheraljdychne tovarystvo. [in Ukrainian]
18. Ghurzhij O., Kornijenko V. (2002) Vojenne mystectvo ghetjmana Petra Saghajdachnogho. K. [in Ukrainian]

19. Dzhedzhula Ju., Zamlynskyj V. (1992) Gherby ghetjmaniv Ukrajinny // Visti kombatanta. Ch. 2. [in Ukrainian]
20. Dmytrijenko M., Savchuk Ju. (2001) Velykyj Gherb nashoji derzhavy // Vijsjkovo-istorychnyj aljmanakh. Ch.1(2). [in Ukrainian]
21. Zametka o kazackykh znamenakh (1890) Kyevskaia staryna. # 10. [in Russia]
22. Zamlynskyj V. (1993) Istorija Ukrajinny v osobakh: IX – XVII st. / V. Zamlynskyj, V. Vojcekhovs'ka, V. Ghalaghan. K. [in Ukrainian]
23. Ivanov V. (1927) Prapory kozacjkykh polkiv // Juvilejnyj zbirnyk na poshanu akad. D.I. Baghalija. K. [in Ukrainian]
24. Isajevych Ja.S. (1964) Bojovi prapory kozacjkojho vijsjka. Visti : [ukrajinskyj vijskovyj zhurnal]. Ch. 113. [in Ukrainian]
25. Istorija ukrajinskojho vijsjka (1917–1995) (1996) Ljviv. Uporjad. Ja. Dashkevych. Svit. [in Ukrainian]
26. Karpov V. (2014) Bojove znachennja vijsjkovoji symboliky u vijsjku Kyjivskojji Rusi ta Velykojho knjazivstva Lytovs'kojho. Vijsjkovo-naukovyj visnyk Akademiji Sukhoputnykh vijsjk: nauk. zhurnal. Ljviv : ASV. # 22. [in Ukrainian]
27. Karpov V. (2015) Veksylologichni tradyciji u symbolici vijsjka Kozac'koji derzhavy (XVI – XVIII st.). Visnyk Nacional'noji akademiji kerivnykh kadriv kuljтуры i mystectva: nauk. zhurnal. K. : Milenium. # 3. [in Ukrainian]
28. Karpov V. (2016) Ukrajinska zvytjagha v symbolakh. K. : Vydavec' Oleg' Filjuk. [in Ukrainian]
29. Konstytucija Ukrajinny: Vydannja oficijne. (2006) K. : Ministerstvo justyciji Ukrajinny. [in Ukrainian]
30. Kotljars' M. (2010) Narysy vojennoho mystectva Davnjojji Rusi. K. : Nash chas. [in Ukrainian]
31. Kryp'jakevych I. (1992) Istorija ukrajinskojho vijsjka (vid knjazhykh chasiv do 20-tykh rokiv KhKh st.) / I. Kryp'jakevych, B. Ghnatevych, Z. Stefaniv ta in. / upor. B.Z. Jakymovych. 4-te vyd., zmin. i dop. Ljviv : Svit. [in Ukrainian]
32. Litopys Rus'kyj (1989) K. Dnipro. [in Ukrainian]
33. Mycyk Ju. (2009) Koljory kozacjkykh praporiv // Apanovych O. Kozac'ka encyklopedija dlja junactva : Knygha statej pro istorychne buttja ukrajinskojho kozactva / O. Apanovych; uporjadnyk O. Jaremijchuk; nauk. red., avt. pisljamovy Ju. Mycyk. K. : Veselka. [in Ukrainian]
34. Mycyk Ju. Prapory polkovnyka Illi Gholoty (1649 r.) (2000) Znak [visnyk Ukrajinskojho gheraldychnoho tovarystva]. #20. [in Ukrainian]
35. Modzalevs'kyj V., Narbut Gh. (1991) Do pytannja pro Derzhavnyj gherb Nacional'na symbolika. 2-ghe vyd. K.. (B-ka zhurn. "Pam'jatky Ukrajinny"; kn. 1). [in Ukrainian]
36. Mozolevs'kyj B. (2005) Skifs'kyj step. K. : Tempora. [in Ukrainian]
37. Oljghovs'kyj S. (2010) Volodari stepu. Vijsjkova sprava j ozbrojennja skifiv VII st. do n.e. – III st. n.e. K. : Nash chas. [in Ukrainian]
38. Panchenko V. (2008) Kozac'ke prapornictvo XVII – XVIII st. Vijsjkovo-istorychnyj aljmanakh. Ch. 2 (17). [in Ukrainian]
39. Postanova Verhovnoji Rady Ukrajinny "Pro Derzhavnyj Gherb Ukrajinny" (1992) Vidomosti Verhovnoji Rady Ukrajinny. # 40. St. 592. [in Ukrainian]

40. Postanova Verkhovnoji Rady Ukrainy “Pro ogholoshennja konkursu na krashhyj eskiz velykogho Derzhavnogho Gherba Ukrainy” vid 25 serpnja 2020 r. # 824-IX Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/824-20#Text>. [in Ukrainian]
41. Rabynovych M. Gh. (1972) Drevnerusskye znamena (X – XV vv.) po yzobrazhenyjam na mynyatjurakh. Novoe v arkheologhy. M. [in Russia]
42. Savchuk Ju. Odisseja kozacjkykh praporiv. Stokgholjm : Vijskovyj muzej Shveciji. [in Ukrainian]
43. Savchuk Ju. (2001) Prapor Boghdana Khmeljnyckogho u Stokgholjmi. Narodna armija. 2 kvitnja. [in Ukrainian]
44. Serghijchuk V. (1990) Dolja ukrajinskoji nacionaljnoji symvoliky. K. : T-vo “Znannja” URSR. [in Ukrainian]
45. Slovo o polku Yghoreve. (1985) L. Avrora. [in Russia]
46. Storozhenko I.S. (2007) Boghdan Khmeljnyckyj i Zaporozjka Sich kincja XVI – seredyny XVII stolitj. Dniprodzerzhynsjk : Vydavnychyj dim “Andrij”. Kn. 2. [in Ukrainian]
47. Trembicjkyj V. (1971) Istorychni ta pravni osnovy ukrajinskogho derzhavnogho gherba. Pravnychyj visnyk. Njju-Jork. Kn. 3. [in Ukrainian]
48. Tronevych P. (2011) Velykyj knjazj Dmytrij-Ljubart i jogho suchasnyky: istoryko-krajeznavchyj narys. Lucjk : PVD “Tverdynja”. [in Ukrainian]
49. Ukraina i Lytva v XIV – XVI stolittjakh. (2011) Polityko-pravovi ta socialjno-ekonomichni aspekty / avt. kol. : V.Gh. Berkovsjkyj, A.V. Blanuca, D.P. Vashhuk, A.O. Ghurbyk, B.V. Cherkas. Lucjk. PrAT “Volynsjka oblasna drukarnja”. [in Ukrainian]
50. Cherkas B. (2011) Stepovyj shhyt Lytvy. Ukrajinsjke vijsjko Ghedyminovyichiv (KhIV st. – KhVI st.) K. Tempora. [in Ukrainian]
51. Shamenkov S. (2010) Pikhota ukrajinsjkykh ghetjmaniv XVII – XVIII st. Kyjiv. Tempora. [in Ukrainian]
52. Jakymovych B. (1992) Do pytannja pro ukrajinsjku nacionaljnu symvoliku. Ternopilj. # 5–6. [in Ukrainian]

Анотація

Державна символіка є ключовим елементом відображення історичної тягlosti та основою формування новітньої системи символного означення суспільного розвитку. З трьох символів державності, визначених Конституцією України правове оформлення отримав тільки Державний Гімн України. Інші символи — Державний Прапор України і Державний Герб України не отримали юридичного визнання та закріплення Законом України відповідно до вимог Конституції України. Така невизначеність свідчить про існуючу у суспільстві культурологічну кризу виражену у протиставленні культурних цінностей базованих на радянських і російських традиціях та споконвічних національних устремлінь до незалежності. Проблема дуалізму Державного Герба України, попри періодичні спроби її вирішення, стає неактуальною на фоні усталення малого Державного Герба

України. Постає питання законодавчого врегулювання конституційної норми про Державний Герб України або шляхом правового утвердження існуючої норми або шляхом переходу до усталеного за роки незалежності єдиного герба — Тризубу.

Ключові слова: дуалізм, гімн, прапор, герб, держава, Україна.

Annotation

State symbols are a key element of the reflection of historical longevity and the basis for the formation of the latest system of symbolic definition of social development. Of the three symbols of statehood defined by the Constitution of Ukraine, only the National Anthem of Ukraine received legal registration. Other symbols — the State Flag of Ukraine and the State Emblem of Ukraine have not received legal recognition and enshrined in the Law of Ukraine in accordance with the requirements of the Constitution of Ukraine. Such uncertainty testifies to the existing cultural crisis in society, expressed in the opposition of cultural values based on Soviet and Russian traditions and the original national aspirations for independence. The problem of dualism of the State Emblem of Ukraine, despite periodic attempts to solve it, becomes irrelevant against the background of the establishment of a small State Emblem of Ukraine. The question arises of legislative regulation of the constitutional norm on the State Emblem of Ukraine either by legal approval of the existing norm or by transition to the single coat of arms established during the years of independence — the Trident.

Key words: dualism, anthem, flag, coat of arms, state, Ukraine.

Інформація про автора

Карпов Віктор Васильович,

доктор історичних наук, виконувач обов'язків декана

Факультету архітектури, будівництва та дизайну

Національного авіаційного університету України

<https://orcid.org/0000-0002-3446-9187>

Information about author

Karpov Victor Vasilyevich,

Doctor of Historical Sciences, Dean

Dean of the Faculty of Architecture,

Civil Engineering and design

National Aviation University Of Ukraine